

ויאבק איש עמו - גבולות החזון ופשרו

על סיפור המאבק של יעקב עם האיש (בראשית, ל"ב, כה-לג) אומר הרמב"ם: "וכך אני אומר גם בפרשת יעקב באומרו ויאבק איש עמו, שזה בצורת החזון, כיוון שנתבאר בסוף שהוא מלאך. והיא כמו פרשת אברהם אשר בה הקדים הודעה כללית 'וירא אליו ה'', ואחר כך בא לבאר היאך היה הדבר; וכך ביעקב אמר 'ויפגעו בו מלאכי אלהים' ואחר בא לבאר היאך אירע עד שפגעו בו, ואמר שהוא שלח שליחים ופעל ועשה - 'ויִנְתֵּר יעקב לבדו', וזה הוא מלאכי אלוהים האמור עליהם בתחילה 'ויפגעו בו מלאכי אלהים' וכל ההיאבקות והשיחה הללו במראה הנבואה" (מורה הנבוכים, תרגום הרב קאפח, חלק ב, פרק מ"ב).

לפי הרמב"ם כל סיפור המאבק והשיחה הוא במראה הנבואה, בחזון נבואי, במציאות נבואית. ויש לכך 'הודעה' הנמסרת עוד בפרשה הקודמת: "ויפגעו בו מלאכי אלהים" (ל"ב, ב). משפט זה הוא מעין כותרת, כמו הפסוק "ויִרְא אליו ה'" בראש סיפור אברהם והמלאכים ("יח, א). כל מה שמסופר בינתיים על השליחים ועל המנחה ששולח יעקב לעשו נמצא במסגרת הסיפור הכולל, המתאר את השלבים 'היאך אירע שפגעו בו מלאכי אלוהים'¹.

מניין מתחיל החזון הנבואי?

הרמב"ם מצטט את הפסוק: "ויִנְתֵּר יעקב לבדו". יש לברר מהו מיקומם של שני הפסוקים המתארים את המעבר של היבוק: "ויִנְתֵּר יעקב לבדו" ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחותיו ואת אחד עשר ילדיו ויעבר את מעבר יבֵּק. ויקחם ויעברם את הנחל ויעבר את אשר לו" (ל"ב, כג-כד).

במאמר זה, מדאה מקום ללא ציון הספר מתייחס לספר בראשית. מהדורות הדפוס של המקרא נבדלות זו מזו בציון תחילתו של פרק ל"ב ובמספרי הפסוקים שבו. סימונינו הם לפי חומש "תורת חיים" (מוסד הרב קוק, ירושלים, תשנ"ג).

הרמב"ן חולק על דברי הרמב"ם, והוא מבחין בפירושו ל"וירא אליו ה'" ("יח, א) בין ראיית 'מלאך' לבין ראיית 'איש'. מדבריו ברור שאין זהות בין 'ויפגעו בו מלאכי אלהים' לבין 'ויאבק איש עמו'. וראה גם הערה 8 של הרב שעוועל בפרק יח במהדורת הרמב"ן שלו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

- נראה, לכאורה, שפסוקים אלו כלולים בתחום החלק של הפעולות והמעשים ולא מהווים חלק מן החזון, וכך מבין בדעת הרמב"ם גם יהודה אבן שמואל בפירושו². ואולם, לאור הבנה זו יש לתהות על מספר נקודות:
- א. מדוע על יעקב לעבור את היבוק, הרי לקראת המערכה עם עשו מן החכמה להישאר דווקא מעבר לנחל, שיישמש כחיץ - עשו בא מדרום ליבוק ויעקב מגיע מצפון?
 - ב. בסופו של המפגש, לאחר הפרדה מעשו, ממשיד יעקב לסוכות, וזו נמצאת מצפון ליבוק³. האם חצה שוב את היבוק?
 - ג. הפסוק "וַיַּתֵּר יַעֲקֹב לְבָדוֹ" אינו פותח אירוע חדש; הוא נכתב על רקע מה שלפניו, מעבר היבוק. מבחינה עניינית יש להניח שהפסוקים כג-ל, מעבר היבוק והמאבק עם האיש, מרוויים יחידה אחת⁴.
 - ד. "וַיַּתֵּר יַעֲקֹב לְבָדוֹ". מפורסמים דברי רש"י, המפרש בעקבות המדרש שיעקב שכח פכים קטנים וחזר עליהם, וכך נשאר לבדו. ואולם הפסוק אינו אומר דבר על כך שחצה שוב את הנחל, ואם כן מה פירוש 'לבדו'?
 - ה. גם ניתוח ספרותי-מבני מלמד על היות שני הפסוקים של מעבר היבוק חלק מן החזון - הכותרת והמסגרת מעידות על כך, כפי שיבואר בפרק הבא.

החזון השלם (כולל פסוקי מעבר היבוק)

הכותרת. הפסקה פותחת במלים: "וַיֵּקֶם בְּלִילָה הַהוּא" (ל"ב, כג), זאת לאחר מה שנאמר בפסוק הקודם "והוא לן בלילה ההוא במחנה". שני אזכורים שהדברים מתרחשים בלילה, לאחר שיעקב לן. וכדי שלא נפרש שקודם העביר ואחר כך לן, על דרך סירוס המשפט, מפרש הכתוב שלושה דברים: 1. "ויקם" - לאחר ששכב: 2. "בלילה" - ולא ביום הקודם; 3. "הוא" - יעקב, ולא הסובבים אותו⁵.

כותרת זו - "וַיֵּקֶם בְּלִילָה הַהוּא" משמשת במקום הכותרת - ויחלום יעקב! דבר זה

² נראה לי שדברי הרמב"ם בציטוט הפסוק אינם בדווקא; הוא מצטט את הפסוקים לא לצורך ציון תחילת החזון. וראה להלן, הערה 11.

³ נקודה זו העלה ר' יואל אליצור בשיחה עמי. אטלס דעת מקרא (בעריכת יהודה אליצור ויהודה קיל, ירושלים, תשנ"ג, עמ' 89) משרטט שתי חציות של יעקב: תחילה דרומה, במעבר פנואל, ואחר-כך מערבה, לעבר סוכות.

⁴ ניתוח כולל של המסגרת הסיפורית הוא עניין גדול לעצמו, ולא אעסוק בו כאן. אצביע רק על נתון אחד: פעמיים בא ניסוח דומה - "וילך שם בלילה ההוא" (יד), "והוא לן בלילה ההוא במחנה" (כב). שני הניסוחים אלה הם מלים מדריכות היוצרות גבולות ברורים: י-ג - חלק ה'תפילה'; יד-טו - חלק ה'דורון'; כג-כד - חלק ה'מלחמה'. כך פירשו רמב"ן ומדרש תנחומא, שלא כרש"י הרושם את הסדר: דורון, תפילה ומלחמה. וראה הערת הרב שעוועל על אתר. וגם שלא כהבנתה של לאה פרנקל (פרקים במקרא, ההסתדרות הציונית, ירושלים, תשמ"א, עמ' 128 הערה 26) הרושמת את הסדר: מלחמה, תפילה ודורון. מרדכי סבתו, 'פגישת יעקב ועשו', המעיין כ (תשמ"ו), עמ' 3-4, רואה בשני הפסוקים דלעיל סיום של שתי הכנות: א. "הכנת המחנה" - מלחמה ותפילה; ב. "הכנת המחנה" - דורון.

⁵ 'הוא' - כך פירש חזקוני, שלא כרד"ק הרואה כאן 'הוא' בחסרון ה"א הידיעה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מתאים לאופי החזון שאין בו ציטוט של דברי אלוהים אלא 'פעילות'. המשפט מקנה אפוא לכל החזון את הכותרת הדרמטית הנדרשת.

המסגרת. הפסוקים הבאים לפני החזון הם פסוקים כא-כב:

"ואמרתם גם הנה עבדך יעקב אחרינו כי אמר אכפרה פניו במנחה ההלכת לפני ואחרי כן אראה פניו אולי ישא פני. ותעבר המנחה על פניו והוא לן בלילה ההוא במחנה".

הפסוקים הבאים לאחר החזון הם פסוקים לא-לב:

"ויקרא יעקב שם המקום פניאל כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי. ויזרח לו השמש כאשר עבר את פנואל והוא צלע על ירכו".

ה'פנים' מקיפים את החזון משני צדדיו באופן ברור; להלן אנסה להציע משמעות לכך.

פשר החזון

פירושים רבים לחזון ושבעים פנים לתורה⁶. להבנת גבולות החזון, כפי שהצעתי לעיל, אני בוחר להביא את הפירוש הבא: המלה המנחה 'פנים', כפי שראינו, יוצרת מסגרת ברורה מסביב לחזון (בלי "פנואל" היא מופיעה שבע פעמים). הקשריה מעידים על הציפיות של יעקב מן הפגישה עם עשו; יעקב בעצמו מסביר: "אכפרה פניו", "ישא פניו". יעקב משתמש במונחים של חטא וכפרה, יעקב חרד וירא לא רק מהעצמה של עשו "פן יבא והכניו" (ל"ב, יב) - משהו פנימי מציק לו. הוא אינו יכול לשאת פניו לעשו, על מה שעשה לו עשרים שנה קודם - על שלקח ממנו את ברכת אביו; גם אז כבר חשש שהוא מביא על עצמו קללה ולא ברכה (כ"ז, יב).

הבעיה המוסרית מטרידה את יעקב לא פחות מן הבעיה הפיזית⁷. בלבטים אלו נותר יעקב לבדו, - אמו מתה, ואביו אינו יכול להיות שותף ללבטיו, שהרי יצחק צעק צעקה גדולה ומרה, ואחר כך אמר: "בא אחיך במרמה ויקח ברכתך" (כ"ז, לה). אמנם הוא בטוח שהקב"ה עמו, שהרי כך הבטיח לו, ובכל זאת הוא מתייסר, נפשו אינה יכולה להירגע עד שלא יסדיר את העניין המוסרי עם עשו: "אכפרה פניו... אולי ישא פניו". איך מסדירים את עניין הברכה עם עשו? תוהה יעקב. פעמים הוא חושב: 'במבט לאחור הייתי מוכן להשיב לו את הברכה'. זאת הוא 'פולטי' בפגישה עם עשו: "קח נא את ברכתי אשר הקבאת לך" (ל"ג, יא), לא 'קח מנחתי' אלא 'קח ברכתי'. רק אחרי שיוסדר העניין המעיק ויכופר, אז, "ואחרי כן אראה פניו". אולי ניתן לצרף לכאן את התחושה שרש"י מביע בדרשו את הפסוק "ותעבר המנחה על פניו" - "אף הוא שרוי בכעס שהיה צריך לכל זה". כאן בא החזון. מראה זה צריך לפתור את הבעיה, להשקיט את הייסורים, להקל על

⁶ ראה למשל: נחמה ליבוביץ, עיונים בספר בראשית, ירושלים, תשל"ח, עמ' 255; ובפירוט: לאה פרנקל (לעיל, הערה 4), עמ' 131 ואילך (מיון הדעות השונות בטבלה - שם, עמ' 141); אלישע נחמני, 'אכפרה פניו... אולי ישא פניו', שמעתין 96 (שנה כו, תשמ"ט), עמ' 5-8; סבתו (לעיל, הערה 4).

⁷ הכיוון הפנימי-מוסרי מודגש בפירושו של בנו יעקב (ראה אצל לאה פרנקל, לעיל, הערה 4).

ההתלבטות, 'להציל את נפשו' המתלבטת, לאפשר לו להסתכל "פנים אל פנים" אל עשו, מבלי שיאלץ להשפיל עיניו. זאת אמנם קרה אחר כך: "ויוזרח לו השמש" (ל"ב, לב); השחר עלה כי ראה את אלוהים "פנים אל פנים", ובעקבות זאת חש תחושת הקלה - "ותנצל נפשי".

לפי פירוש זה צריך לקרוא את הפסוק "ויקרא יעקב שם המקום פניאל כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי" לא כמשפט נפשי" לא כמשפט ויתור ('ראיתי אלוהים ולמרות זאת ניצלה נפשי'), אלא **כמשפט תוצאה**: ראיתי את אלוהים פנים אל פנים, וכתוצאה מכך ניצלה נפשי, נחה מצוקתי.

מה קרה בחזון שתתם לתחושת ההקלה? הפסוקים רומזים: "לא אשלחך כי אם ברכתני" - זו הבעיה: אי אפשר להמשיך מבלי לפתור את בעיית הברכה. רש"י: "הוֹדָה לִי עַל הַבְּרִכּוֹת". והתשובה: "ויאמר אליו מה שמך ויאמר יעקב" - התמונה חוזרת עשרים שנה לאחור, כאשר אביו שאל אותו: "מי אתה בני". אז ענה יעקב: "אנכי עשו בכרך" (כ"ז, יט), היום הוא עונה: "ויאמר יעקב" (ל"ב, כח). נראה לי, ששני דברים יש באמירה זו: ראשית, **אני יעקב** ולא עשו. שנית, אני יעקב ואמנם נהגתי **בעקבה**. ההודאה המפורשת הזו, ההכרה הברורה שהיה חטא ושיש רצון לכפר עליו, משחררת מצבור לחץ גדול, תחושה שעכשיו לא יעקב ייאמר עוד שמו אלא 'ישראל' - אפשר 'שררה' ואפשר 'ישר' כמו "אל תירא עבדי יעקב ויִשְׂרָוֹן בחרתי בך", במקביל לפסוק קודם "ועתה שמע יעקב עבדי וישראל בחרתי בו" (ישעיה, מ"ד, א-ב) - ישר עם אֵל, ישר עם אנשים. ואמנם היה העקוב למישור, ויעקב זוכה ל"ויברך אותו שם". עניין 'הברכות' בא על תיקונו. במלים אלו מסתיים החזון.⁸

עם כל זה, לא הסתיים המאבק בלא כלום: "ותקע כף ירך יעקב בהאבקו עמו". יעקב צולע על ירכו, אין חטא בלא עונש.⁹ העונש יהיה ביוצאי ירכו של יעקב. מיד אחר כך יבואו

⁸ וכך אולי מתפרש גם פסוק קשה: "כי על כן ראיתי פניך כראות פני אלהים ותרכני", איך יעקב משווה את פני עשו לפניו של אלוהים: אבל מה שיעקב אומר הוא זה: בראותי פניך, בקבלך את מנחתי ובהתפייסותך אתי אני חש אותה תחושת הקלה שחשתי לאחר החזון בראותי אלוהים פנים אל פנים. "ותרכני" תהיה מנחתי לך לרצון. ועוד צריך עיון. יוסף עופר (מצוטט אצל סבתו, לעיל, הערה 4, עמ' 5-6) מוכיח מהזיהוי הזה בין פני עשו לפניו של המלאך (=אלהים) את פשוטו של מקרא לפי רש"י, המפרש בפס' כה: "ויאבק איש עמו... ופירשו חז"ל שהוא שרו של עשו".

⁹ עניין החטא ועונשו התחדד אצלי בעקבות שיעוריו של ר' יואל בן נון ב'תורת הגמול' במקרא. לעניין החטא ועונשו אפשר להרחיב את הדיבור בהצעות שונות של המפרשים. מעשה דינה מתפרש על ידי רש"י כעונש על שיעקב הטמינה מעשו, וחזקוני (ל"ה, א) משלים את פירוש רש"י בחטא נוסף, שיעקב לא עלה מיד לקיים את נדרו בבית אל. רשב"ם (ל"ב, כט) קושר את עונש הצליעה לחוסר הביטחון של יעקב. רד"ק ורמב"ן אינם יוצרים זיקה מפורשת של חטא ועונשו, אך מפרשים את הפסוק "ויוגע בכף ירכו" כרמוז לעתיד. לדברי רד"ק (ל"ב, כו), רמז לו בזה "שיכאב אחד מיוצאי ירכו, והיא בתו שנבעלה לכנעני. לרמב"ן (ל"ב, כז) - זה דורו של שמד. לעניין הצליעה בהקיץ למרות שהיה זה בחזון, ראה תשובת רד"ק (ל"ב, כו) וכן אברבנאל בפירושו למקום.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כמה פרשיות עגומות: פרשת דינה, פרשת "וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו", פרשת יוסף והשלכותיה.

ברור עכשיו למה מפרט הכתוב מה לקח אתו יעקב אל החזון מעבר ליבוק - את שתי נשיו, את שתי שפחותיו, את אחד עשר ילדיו. כל השאר נפטרים במשפט קצר "ויעבַר את אשר לו". אלה המפורטים הם יוצאי ירכו, אלה שישאו בעונש - דינה בת לאה מן הנשים, בלהה מן השפחות ויוסף מאחד עשר ילדיו¹⁰.

לסיכום: תפיסה שלמה של הפסוקים המרכיבים את החזון פותרת כמה שאלות: כיוון שגם פסוקי מעבר היבוק הם חלק מן החזון, אין מקום לשאלה הגאוגרפית איך חזר יעקב צפונה לסוכות, ולשאלה הטקטית מדוע לא השתמש ביבוק כחֵץ בינו ובין עשו. את השאלה כיצד ומדוע נותר יעקב לבדו ניתן לפתור בכך שהוא נשאר "לבדו"¹¹ לא במובן המקום, אלא לבדו 'בחזונו במאבקו ובהתלבטויותיו'.

נותר לשאול מהי המשמעות של מעבר היבוק לגבי חזון זה של יעקב. אם נשמע את הצלילים בשם 'יבוק' יתפרש לנו מיד העניין. מלות המפתח בכל הסיפור הן: **יעקב**, **בהיאבקו**, **יבוק**. הצלילים נשמעים קרובים, והם מלמדים על כל המאבק של יעקב עם יעקב, עם עצמו, מעבר היבוק הוא רק כינוי לכך שיעקב לרגע עבר לחזית אחרת של מאבק, לא עם עשו אלא עם עצמו. נאבק ועמד במאבק. נראה שלהבעת מאבק מוסרי-פנימי זה אין מסגרת מתאימה ויפה יותר מזו שקבע הרמב"ם - מסגרת 'המראה החזוני'.

אם נרצה להשתמש בלשון סמלית - 'גיד הנשה', שנאסר לבני ישראל לדורות, **מגיד** שני דברים על החטא ועונשו לבני ישראל - שהם יוצאי ירכו של יעקב: תחילה, אי אפשר שהחטא **יינשה** - יישכח, אלא אם כן מכפרים עליו. שנית, יש **נושה** הבא לגבות את חובו. השווה את סיפור חייו של דוד לאחר חטא בת שבע, בן אחר בן.

'לבדו' מבטא את צורתו, סיבתו ומסגרתו של החזון, ולכן רמב"ם מזכיר את הפסוק "ויותר יעקב לבדו". אי אפשר להסיק מדברי רמב"ם באופן חד-משמעי על מסגרת הפסוקים המכילים את החזון (כפי שעשה אבן שמואל), שהרי לפי הרמב"ם אפילו הכותרת של החזון נמצאת בסוף הפרשה הקודמת.

¹⁰

¹¹